

AGNIESZKA HESZEN

(Kraków)

NIERZĄDNICE, SZALEŃCY I ŚWIĘCI.
EXEMPLA W TROPARIONACH KASJI

W badaniach nad literaturą bizantyńską hymnografia powinna zajmować szczególne miejsce ze względu na jej ogromne walory poetyckie i oryginalność formy w zestawieniu na przykład z najstarszą poezją chrześcijańską. Jednak ten gatunek poezji greckiej wieków średnich budzi większe zainteresowanie liturgistów, co skądinąd zrozumiałe, ponieważ hymny były przeznaczone przede wszystkim do śpiewania podczas nabożeństw, a także muzykologów, jako że w zdecydowanej większości teksty te nie istniały bez muzyki (często autor słów był jednocześnie kompozytorem). Wiele jest znanych imion takich twórców, których można rozpoznać po nadawanych im przydomkach *melodosów*, od Romanosa poczynając (VI wiek), Kosmę Jerozolimskiego (VII wiek) czy Józefa Hymnografa (IX wiek), wśród nich także kilka kobiet (Teodozja, Tekla), z których największą sławę zdobyła Kasja¹.

Jej twórczość przypada na pierwszą połowę IX wieku. Jak można się domyślić z korespondencji, jaką prowadziła z Teodorem Studytą, uczestniczyła jeszcze w sporach ikonoklastycznych, po czym jest świadkiem Triumfu Ortodoksji w 843 r. Postać Kasji najczęściej przywoływana jest w związku z legendą dotyczącą tak zwanego „pokazu narzeczonych”², jaki odbył się na dworze cesarzowej Eufrozyny około r. 830. Następca tronu, Teofil, miał spośród najpiękniejszych i najlepiej urodzonych dziewcząt cesarstwa wybrać sobie żonę, wręczając jej symboliczne jabłko. Pierwszy wybór padł na Kasję, ale przyszły cesarz zmienił zdanie, gdyż nie spodobała mu się odpowiedź Kasji na zadane przez niego pytanie³. Wydarzenie to zaważyło na życiu Kasji – nie wychodząc „za mąż za głupca” udała się do klasztoru, niemniej nie stała się prefiguracją bohaterki tragedii Szekspira, ale w zaciszu

¹ E. Catafygiotu Topping, *Women Hymnographers in Byzantium*, Diptycha 3, 1982–1983, s. 98–111.

² Zob. E. W. Brooks, *The Marriage of the Emperor Theophilus*, ByzZ 10, 1901, s. 540–545; W. T. Treadgold, *The Bride-Shows of the Byzantine Emperors*, Byzantion 49, 1979, s. 395–413; M. Lauxtermann, *Three Bibliographical Notes*, ByzZ 91, 1998, s. 391–405; P. Marciniak, *Bizantyńska Safona. Legenda i twórczość Kassji – przegląd problematyki*, Prace Komisji Filologii Klasycznej PAU 34, 2005, s. 41–48.

³ Teofil miał zapytać: „dlaczego przez kobietę przyszło na świat wszelkie zło?”, na co usłyszał w odpowiedzi: „ale również przez kobietę przyszło dobro”.

konstantynopolitańskiego monasteru poświęciła się twórczości poetyckiej i muzycznej.

Jest autorką hymnów liturgicznych, zwanych *troparia* bądź στιχηρὰ ἰδιόμελα⁴, przeznaczonych na dany dzień roku Kościoła Wschodniego, a także dwóch kanonów: *Na zmarłego* i *Tetraodion* Wielkiej Soboty oraz epigramów o treści satyrycznej bądź obyczajowej. Troparion, jako gatunek poezji liturgicznej, ma charakter przede wszystkim liryczno-modlitewny, niemniej nie jest też pozbawiony elementu dydaktycznego, jak homilia czy kontakion. Pierwotnie był rodzajem antyfony śpiewanej między psalmami, z czasem stał się samodzielnym krótkim hymnem laudacyjnym lub laudacyjno-błagalnym o prostej strukturze, niemającym ustalonego wzorca metrycznego, jego poetycką miarą jest jedynie rytmiczna kadencja⁵.

Badania nad strukturą muzyczną jej hymnów prowadzone są od pierwszej dekady ubiegłego wieku, tu można wymienić studia Henry'ego Juliusa Wetenhalla Tillyarda⁶, Jørgena Raasteda⁷, Egona Wellesza⁸ czy Diane Touliatos-Banker⁹. Natomiast bardzo mało jest prac poświęconych filologicznej analizie tekstów Kasji. Z wyjątkiem kilku ogólnych opracowań, jak rozdział w *A History of Byzantine Literature* Alexandra Kazhdana¹⁰, artykuł Anny Margaret Silvas w monografii poświęconej problematyce kobiet w Bizancjum¹¹ czy wstęp Antonii Tripolitis do edycji dzieł poetki¹², właściwie tylko jeden utwór Kasji – troparion o Marii Magdalenie¹³, przeznaczony do odśpiewania w Wielką Środę – został szczegółowo omówiony przez wielu badaczy¹⁴. Dlatego też nie analizuję tego utworu w niniejszej pracy, choć zawiera *exemplum*

⁴ Troparia mające własną melodię, w odróżnieniu od utworów wykorzystujących istniejące już kompozycje, czyli στιχηρὰ προσόμοια (E. Wellesz, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, wyd. II, Clarendon Press, Oxford 1961; polska edycja: *Historia muzyki i hymnografii bizantyjskiej*, Wydawnictwo „Homini”, przeł. M. Kaziński, Kraków 2006, s. 269).

⁵ Zob. J. Raasted, *Voice and Verse in a Troparion of Cassia*, [w:] *Studies in Eastern Chant*, t. III, oprac. E. Wellesz, M. Velimirović, Oxford University Press, London 1973, s. 173, oraz H. Paprocki, *Słownik terminologiczny*, [w:] *Wielki Tydzień i Święto Paschy w Kościele Prawosławnym*, oprac. id., Wydawnictwo „M”, Kraków 2003, s. 185.

⁶ H. J. W. Tillyard, *A Musical Study of the Hymns of Cassia*, *ByzZ* 20, 1911, s. 420–485.

⁷ Raasted, op. cit.

⁸ Wellesz, *Historia muzyki...*

⁹ D. Touliatos-Banker, *Women Composers of Medieval Byzantine Chant*, *College Music Symposium*, 24, 1, s. 62–80.

¹⁰ A. Kazhdan, *Troparion on Mary Magdalene and Other Liturgical Poetry*, [w:] id., *A History of Byzantine Literature (650–850)*, National Hellenic Research Foundation – Institute for Byzantine Research, Athens 1999, s. 317–320.

¹¹ A. M. Silvas, *Kassia the Nun c. 810 – c. 865: An Appreciation*, [w:] *Byzantine Women. Varieties of Experience AD 800–1200*, oprac. L. Garland, Ashgate Publishing, London 2006, s. 17–39.

¹² A. Tripolitis, *Kassia. The Legend, the Woman, and Her Work*, Garland Publishing, New York – London 1992.

¹³ Wprawdzie w utworze nie pojawia się ani razu imię Marii Magdaleny, jednak tradycyjnie uważa się, że troparion jest poświęcony tej właśnie postaci.

¹⁴ E. Catafygiotu Topping, *Kassiane the Nun and the Sinful Woman*, *The Greek Orthodox Theological Review* 26, 1981, s. 201–209; ead., *The Psalmist, St. Luke and Kassia the Nun*, *Byzantine Studies / Études Byzantines* 9, 1982, s. 199–210; A. R. Dyck, *On Cassia*, *Κόρινθ, ἡ ἐν*

typowe dla Kasji – będą jedynie odwoływać się do tego najbardziej znanego troparionu poetki przy okazji omawiania innych, w celu porównania bądź ilustracji jakiegoś zjawiska.

Chciałabym zająć się kilkoma utworami Kasji, które moim zdaniem zasługują na uwagę historyka literatury ze względu na swoje walory językowe, stylistyczne czy tematyczne, i tym samym uzupełnić lukę w dotychczasowych badaniach. Myślą przewodnią mojego artykułu będą postaci pojawiające się w troparionach – są to głównie święci Kościoła Wschodniego. Dzieła Kasji zebrane w *Menaion* ułożone są według chronologii uroczystości liturgicznych, a więc pierwszy troparion będzie poświęcony Szymonowi Stylicie, którego święto obchodzi się 1 września¹⁵, ostatni – Adrianowi i Natalii, świętym z 26 sierpnia. Odejdę w swoim artykule od schematu chronologii i spróbuję pokazać, jak pewne typy postaci świętych funkcjonują w troparionach Kasji, a także przyjrzyć się poetyce poszczególnych utworów.

Exemplum, bardzo popularne w literaturze średniowiecznej Europy, tak na Wschodzie, jak i Zachodzie, jest formą narracyjną stosowaną przede wszystkim w homiletyce. Pojawia się jednak już bardzo wcześnie w hymnografii chrześcijańskiej, pełniąc funkcję podobną do tej w kazaniach, czyli ilustracyjną (pozytywną bądź negatywną) dla wywodów czy wyznań podmiotu, przyjmując w tym wypadku oczywiście nie strukturę opowiadania wplecionego w utwór, ale postać odpowiednią dla gatunku poetyckiego, jakim jest na przykład troparion. Kasja w swoich utworach wykorzystuje istniejącą hagiografię, która ma cel parenetyczny i która opiera się w swej istocie na *exemplach*. Przeznaczenie troparionów jest przede wszystkim liturgiczne, a ich lektura pokazuje, że przykłady świętości mogą zostać ujęte i w tę poetycką formę, stąd znajdują się w utworach Kasji postaci reprezentujące różne rodzaje życia duchowego i drogi do świętości, jak mnich-asceta, anachoreta, męczennik, dziewica czy wielki teolog.

Nie wiadomo, na ile wspomniana wyżej legenda rzeczywiście odbija się w poezji Kasji, w każdym razie można zauważyć jej predylekcję do pewnych typów świętych kobiet, mianowicie nawróconych nierządnic: wspomnianej Marii Magdalenie, Marii z Egiptu, Eudokii z Samarii i Pelagii – każdej z nich Kasja poświęciła odrębny troparion¹⁶. Czy można porównać przeistoczenie kurtyzany w ascetkę i cnotliwej kandydatki na żonę cesarza w mniszkę? Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że życie bizantyńskich kobiet lekkich obyczajów wiązało się nie tylko z odrzuceniem norm moralnych, ale że było to życie pełne zbytku, przepychu, pięknych strojów i bogatej biżuterii, analogia stanie się bliższa: Kasja odrzucona przez cesarza, przyjmując skromny strój zakonnicy, odrzuciła życie w luksusie i – jak sama pisze w utworze

πολλαῖς, Byzantion 56, 1986, s. 63–76; N. Tsironis, *The Body and the Senses in the Work of Cassia the Hymnographer. Literary Trends in the Iconoclastic Period*, Byzantina Symmeikta 16, 2003, s. 139–157; S. Panagopoulos, *Cassia: a Female Hymnographer of the 9th Century*, [w:] *Proceedings of the 1st International Conference of the ASBMH*, s. 111–123, <http://www.asbmh.pitt.edu/page12/Panagopoulos.pdf> (dostęp 22 października 2020).

¹⁵ Początek roku liturgicznego w Kościele Prawosławnym.

¹⁶ *Menaion*, troparia na 22 lipca, 1 kwietnia, 1 marca, 8 października.

o Eudokii – *τερπνὰ καὶ ποικίλα* („to, co rozkoszne i barwne”)¹⁷. Kurtyzany, które doznały łaski nawrócenia, zrezygnowały nie tylko z uciech cielesnych (perspektywa małżeństwa z Teofilem też była dla Kasji wizją cielesnej – ziemskiej rozkoszy, rzecz jasna, rozumianej w innych kategoriach obyczajowych), ale też z bogactwa¹⁸ i całego „konsumpcjonizmu”, na miarę tamtej epoki. To odrzucenie przybierało najczęściej formę *extremum* – Maria z Egiptu, Pelagia oddały się na pustynię, by tam w absolutnej samotności, mając jedną jedyną szatę, pędzić życie w pokucie i modlitwie.

Nierządnicę służyć przede wszystkim jako przykład nawrócenia (*μετάνοια*). Ich dusze, porównywane do pustyni, przywołują obraz jakiejś wewnętrznej suszy, a więc czegoś, co powoduje pragnienie – tym pragnieniem jest Bóg, jego miłosierdzie i łaska. Kasja mistrzowsko łączy tu metaforę z dosłownością – jeżeli obraz pustyni odnosi się do duszy, jest to metafora, ale metafora przestaje być środkiem stylistycznym, jeżeli weźmiemy pod uwagę, że te kobiety rzeczywiście oddały się na pustynię, aby tam odpokutować za swoje grzechy.

Kasja w opisach nawróconych kobiet jest bardzo subtelna: nigdzie nie nazywa wprost grzechów, jakie miały na sumieniu – zawsze są to *ἀμαρτίαι, πταίσματα*, ale nie wprost – nierząd¹⁹. Uczestnik liturgii, dobrze znający biografie świętych, mógł się jedynie domyślać, o jakie upadki, grzechy tu chodzi. Kasja stosuje coś w rodzaju starożytnej zasady *prepon* – tak jak pewnych drastycznych wydarzeń nie pokazywano na scenie teatru, tak o pewnych wstydliwych sprawach nie wypada mówić podczas liturgii. Poza tym dla Kasji – i jej odbiorców – najważniejszy jest moment nawrócenia i sposób życia, który prowadzi do świętości.

Jeszcze bardziej niezwykłym zjawiskiem niż anachoreza byli tak zwani „święci szaleńcy”. Szymon zwany Stylitą (Słupnikiem) przez kilkanaście lat przebywał w klasztorach, po czym wspiął się na kolumnę (bądź wysoką skałę) i spędził tam resztę swojego życia – około pięćdziesiąt lat – oddając się modlitwie i postom. W troparionie o tym świętym Kasja znów łączy metaforę z dosłownością: Szymon fizycznie wznosił się w górę, ponieważ pędził życie na kolumnie, a to staje się okazją do przejścia w metaforyczne rozumienie „wzniesienia się”: przez takie oderwanie od rzeczywistości ziemskiej jego umysł jeszcze bardziej wznosił się do Boga. Poetka doskonale oddała tę myśl za pomocą dwóch czasowników oznaczających „wznieszenie się”: *ὑψώω* i *ὑπερῦψώω*, z których pierwszy odnosi się do ciała, drugi do umysłu – zabieg taki można określić jako pewnego rodzaju „stopniowanie” czasowników²⁰.

Podobne „stopniowanie” znajduje się w troparionie o Pelagii, gdzie również występuje czasownik z prefiksem *ὑπερ-*, sugerujący jakąś stopniowalność, ale jest to

¹⁷ Troparion na 1 marca, w. 1.

¹⁸ Nie wszystkie prostytutki Konstantynopola wiodły bogaty i luksusowy żywot. Prokopiusz z Cezarei w *Hist. arc.* 17, 5 lituje się nad biednymi kobietami, które na agorze „sprzedają się za trzy obole”.

¹⁹ Tak jak „upadła kobieta” nie jest nazwana wprost *πόρνη* – Topping, *Kassiane the Nun...*, s. 205.

²⁰ Troparion I na 1 września, w. 5–6.

cytat z *Listu do Rzymian* 5, 20 św. Pawła²¹ – inwencją Kasji jest rozwinięcie myśli Apostoła w następnym obrazie, niejako egzemplifikacja cytatu z Pisma: tam gdzie zaistniał grzech (ἁμαρτία), tam jeszcze bardziej obfituje łaska – czyli nawrócenie Pelagii jest tym mocniejsze, tym głębsze, im więcej ma do odpokutowania – i przez to bardziej podobające się Panu (εὐπρόσδεκτον τῷ Κυρίῳ)²².

Jedną z najbardziej znanych i czczonych postaci w Kościele Prawosławnym jest święta Tekla, według apokryfów, towarzysząca św. Pawła. Tekla, typ dziewicy-męczennicy, jest przykładem młodej dziewczyny, która wszystko porzuca i podąża za Apostołem, zachwycona nauką Chrystusa. O tym fakcie z życia świętej Kasja pisze tylko w dwóch wersach („Komnatą ślubną i ziemskim kochankiem wzgardziła”²³), natomiast większą część utworu zajmuje opis cudów, jakie wydarzyły się w związku z torturami, którym była poddawana Tekla – rzucona na pożarcie dzikim bestiom oswaja je, a sadzawka z fokami, w której ma utonąć, staje się jej wybawieniem, gdyż zwierzęta zamiast się na nią rzucić, by zadać śmierć, same padają bez życia. Źródłem tego opisu są apokryficzne *Dzieje św. Tekli*, dzieło, które musiało być znane bizantyńskiemu odbiorcy, u Kasji przetworzone na sposób poetycki, służy za *exemplum*: niezwykle zjawiska i cuda przekonują o wielkości świętej, a ona sama jest świadectwem niezwykłej odwagi.

O męstwie kobiet Kasja pisze jeszcze w kilku troparionach: o świętej Agacie²⁴ i świętej Krystynie²⁵. Agatę z Teklą łączy to, że obie były dziewicami, o których rękę ubiegali się poganie, ale one zrezygnowały z małżeństwa i oddały się nauce Chrystusa, nawracając innych i świadcząc o swej wierze męczeństwem. Agata stoczyła walkę poddana okrutnym torturom, po czym Anioł na jej grobie umieścił tablicę, co porównane jest do cudu Mojżeszowego: „Anioł prosto z nieba na grobie kładzie jej płytę”²⁶. Troparion o Agacie jest właściwie ekfrazą jej grobu. Kasja na wzór poetów epigramatycznych opisuje grób wraz z epitafium, jakie na nim się znajduje. Jest to bardzo ciekawa reminiscencja gatunku i dialog z poetami choćby *Antologii palatyńskiej*²⁷, w którym łączy Kasja to, co specyficzne dla jej troparionów – „obrazek” świętej z egzemplifikacją jej cnoty (tu: odwagi) oraz wzmianką o cudzie. Cud świadczy o wielkości danego świętego, jest czymś, co ma unaocznic prawdę o niezwykłym życiu i śmierci danej postaci.

Utwór poświęcony Krystynie składa się z pięciu troparionów²⁸ – większość w *Menaion* to hymny monostroficzne, jednym z wyjątków jest też dwuzwrotkowa

²¹ Troparion na 8 października, w. 1–2: Ὅπου ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, / ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις. Por. *Rom.* 5, 20: οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις.

²² Troparion na 8 października, w. 6.

²³ Troparion na 24 września, w. 2. Przekłady utworów Kasji są mojego autorstwa.

²⁴ Troparion na 5 lutego.

²⁵ Hymn na 24 lipca.

²⁶ Troparion na 5 lutego, w. 7–8.

²⁷ Oczywiście w czasach Kasji nie istniał jeszcze ten zbiór epigramatów, ale musiał być jej znany na przykład powstały niecałe trzy wieki wcześniej *Krag* ułożony przez Agatiasza Scholastyka.

²⁸ W literaturze bizantyńskiej troparion jest synonimem strofy.

pieśń do Szymona Stylity²⁹. Nie ma pewności co do tego, czy Kasja jest autorką wszystkich pięciu strof – manuskrypty przypisują je różnym hymnografom³⁰, jednak moim zdaniem, analiza stylistyczno-językowa i porównanie troparionów o Krystynie z innymi utworami Kasji pozwalają uznać jej autorstwo.

Motywy wspólne dla pieśni Kasji o typie dziewicy-męczennicy to porzucenie szczęścia rodzinnego i zaślubiny z Chrystusem. W troparionie o Krystynie szczęście – majątek rodzinny i wysoka pozycja społeczna przeciwstawione są szczęściu – bogactwu niebiańskiemu. Kasja stosuje tu opozycję, co jest również nieodłączną cechą jej poezji: ὄλβος πατρικός – πλοῦτος οὐράνιος³¹. Ὀλβος ma znaczenie bardziej konkretne, materialne, jako majątek, dostatek i status rodziny, z której pochodziła Krystyna, πλοῦτος – ogólne i abstrakcyjne, jako raj i wieczność. Z kolei oblubieńczy związek z Chrystusem, o którym mowa w piątej strofie, wyrażony jest jeszcze bardziej wyraziście i śmiało niż w troparionie o Tekli – tam: „Oblubieńca mając w niebie – Chrystusa”³², tu: Chrystus jest podmiotem, który „pojął cię jako bez skazy narzeczoną w nieskalanym zjednoczeniu”³³. Jakkolwiek metafora sięga pism Nowego Testamentu, to takie ujęcie tematu może być reminiscencją z Metodego z Olimpu, szczególnie jego dialogu o czystości (Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων)³⁴. O znajomości Metodego przez Kasję świadczy użycie przez nią parę razy cytatów z jego pism.

Na uwagę zasługują też dwa autonawiązania występujące w strofach o Krystynie: kobiety, które podążyły za Chrystusem, porównane są do niewiast niosących olejki do grobu³⁵. Temat ten pojawia się w troparionie o Marii Magdalenie, gdyż ona właśnie staje w ich szeregu (μυροφόρου τάξι³⁶), następnie w troparionie o Eudokii z Samarii, która (jako podmiot liryczny hymnu) prosi, aby Bóg „nie lekceważył jej łez, ale przyjął tak jak tę, co olejek przyniosła – też grzesznicę”³⁷. Tripolitis komentuje te wersy w troparionie o Krystynie następująco: „Following their example (*scil.* of the three myrrh-bearing women), other women, among them Christina, joined the ranks of the faithful”³⁸.

Hymny o Krystynie są przykładem podkreślenia roli kobiety w walce ze złem: γυναῖκες κατήργησαν τὴν πλάνην τῆς εἰδωλομανίας³⁹, co można przetłumaczyć, że kobiety pokonały, odrzuciły, zniweczyły błąd czy szaleństwo bałwochwalstwa. Podobną sugestię, że kobieta odgrywa zasadniczą rolę w ogóle w ekonomii zbawienia,

²⁹ Autentyczność tego drugiego bywa podawana w wątpliwość (Tripolitis, op. cit. [zob. wyżej, przyp. 12], s. 3).

³⁰ Por. *ibid.*, s. 56.

³¹ Troparion II na 24 lipca, w. 1–2.

³² Troparion na 24 września, w. 1.

³³ Troparion V na 24 lipca, w. 3.

³⁴ Dialog w oczywisty sposób nawiązuje do Platona, ale idea „dziesięciu panien” jest reminiscencją przypowieści z Ewangelii Mateusza (25, 1–13).

³⁵ Troparion I na 24 lipca, w. 7; por. *Luc.* 23, 55–56.

³⁶ Hymn na Wielką Środę, w. 4.

³⁷ Troparion na 1 marca, w. 9–10.

³⁸ Tripolitis, op. cit., s. 57.

³⁹ Troparion I na 24 lipca, w. 3.

znajdziemy w troparionie o Barbarze, gdzie jest mowa o osobowym Złu (Βάσκανος), które najpierw wykorzystało pramatkę jako narzędzie grzechu, następnie przez Matkę-Dziewicę zostało pokonane⁴⁰. Jedna ze świętych – Barbara – ma w tym odkupieniu swój udział, stając się jak Maryja odwróceniem roli Ewy („Mary’s role-reversal of Eve”⁴¹).

Niezwykłym i pięknym przykładem świętości opisanej przez Kasję jest para małżonków, Adrian i Natalia⁴². Kasja, jeśli pisze o miłości, to przede wszystkim tej do Boga i Boga do człowieka. W troparionie o Marii Magdalenie używa nawet topiki erotycznej, co współgra z charakterem bohaterki. W utworze o Adrianie i Natalii miłość małżeńska przedstawiona jest w kategoriach wspólnej miłości do Boga – para małżeńska jest ideałem, który spełnia się w swoich tęsknotach i zjednoczeniu – w Bogu. Kasja podkreśla w swoim utworze, że najważniejszy moment ich małżeńskiego życia to walka, jaką Adrian ma stoczyć w obronie wiary. Co ciekawe, poetka kładzie większy nacisk na postać Natalii, która zachęca męża, aby nie poddał się w tej walce, jakby fakt zachęty był bardziej godny uwagi niż sama walka, tortury i śmierć⁴³. Oprócz pięknego opisu miłości małżeńskiej, troparion jest kolejnym *exemplum* odwagi, ale – podkreślam – odwagi kobiety, która namawia i zagrzewa do walki swojego męża, i to jej należy się podziw.

W niektórych opracowaniach dotyczących twórczości Kasji, szczególnie tych z zakresu *gender studies*, pojawiają się twierdzenia o mocno wyeksponowanej roli kobiet w jej poezji, co miałyby być echem owej repliki udzielonej cesarzowi Teofilowi⁴⁴. Tym można by tłumaczyć fakt, że w troparionie o parze małżeńskiej podkreślona jest bardziej postać Natalii niż Adriana, który tę śmierć męczeńską poniósł, ale moim zdaniem taki obraz małżonki miał pokazać wielkość jej miłości do Chrystusa. Zakończenie utworu jest inwokacją do nich obojga: Ἀλλ’ ὃ ξυνορις ἀγία / ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Θεῷ ἱκετεύσατε („O święta paro małżonków, / Proście za nas u Boga”)⁴⁵.

Z tematem Natalii, której postać została tak wyeksponowana w omówionym hymnie, wiąże się wzmiankowany już przeze mnie motyw kobiety jako wybawicielki i współuczestniczki w odkupieniu ludzkości. Kasja świętą Barbarę nazywa darem dla ludzi, pomagającą w odkupieniu⁴⁶, Krystynę cudnie ozdobioną królową, zasiadającą po prawicy Chrystusa⁴⁷.

Osobną grupę troparionów stanowią utwory, w których świętych łączy imię „mówiące”. Kasja stosuje paronomazję – figurę stylistyczną polegającą na grze słów, swoiste *nomen atque omen*, aby pokazać jakąś cechę osobową bądź zdarzenie, które ma związek z imieniem, noszonym przez danego świętego. I tak, na przykład

⁴⁰ Troparion na 4 grudnia.

⁴¹ Silvas, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 11), s. 29.

⁴² Troparion na 26 sierpnia.

⁴³ Ibid., w. 10–14.

⁴⁴ Silvas, op. cit., s. 29.

⁴⁵ Troparion na 26 sierpnia, w. 20–21.

⁴⁶ Troparion na 4 grudnia, w. 10.

⁴⁷ Troparion V na 24 lipca, w. 9–10.

w troparionie o Eutymiuszu najważniejszy jest moment zapowiedzi jego narodzin matce i ojcu – motyw w oczywisty sposób nawiązuje do Zwiastowania: Anioł głosi rodzicom radosną wieść kojarzącą się z czasownikiem εὐθυμέω (‘być dobrej myśli’)⁴⁸. Imię Krystyny pochodzi od imienia Chrystusa – autorka zwraca się do niej Χριστόνυμε⁴⁹. Jak ważny dla Kasji jest ten środek poetycki w tworzonych przez nią hymnach liturgicznych, najlepiej widać na przykładzie troparionów *O pięciu męczennikach*⁵⁰ – tu każde imię podlega jakiejś grze słów i staje się cechą charakterystyczną danego świętego:

Eustratiusz jest powołany przez Boga do służby wojskowej (ὕπὸ Θεοῦ στρατευθεῖς)⁵¹ – w rzeczywistości był oficerem w rzymskiej armii, ponadto wybitnym mówcą (ἐν ῥήτορσι ῥήτωρ)⁵².

Auksencjusz był żołnierzem, również biegłym w nauce o antyku klasycznym, tu Kasja wykorzystuje brzmienie jego imienia do przypomnienia przypowieści o talentach⁵³ – Auksencjusz pomnożył (ἐπαυξήσας, od ἐπαυξάνω) powierzony mu przez Boga talent⁵⁴.

Eugeniusz to ‘szlachetnie urodzony’ – „najmilsza latorośl Bożego rodu” (ὁ τερπνότατος ὄρπηξ / τῆς θεϊκῆς εὐγενείας)⁵⁵, co oznacza chrześcijańskie korzenie bohatera, a więc ród w sensie duchowym. Eugeniusz określony jest również przymiotnikiem θεόφρων ‘o boskim umyśle’⁵⁶, tak więc poetka podkreśla jego mądrość, jak w przypadku pozostałych towarzyszy.

Imię „Orestes” etymologicznie wywodzi się od słowa ὄρος – góra, u Kasji młody żołnierz męczennik zamieszkuje już na zawsze boskie góry (ὁ ἐν τοῖς θείοις ὄρεσιν ἐνδιατώμενος ὄλωσ)⁵⁷, co oczywiście oznacza przebywanie wśród świętych w niebie – podobna myśl znajduje się w troparionie o Szymonie Słupniku⁵⁸.

Mardariusz jak perła (μαργαρίτης) jaśnieje i błyszczy, i jak perła jest wytrzymały – na okrutne tortury⁵⁹.

I wreszcie, piątka męczenników porównana jest do pięciu roztropnych dziewcząt z przypowieści o pannach mądrych i głupich⁶⁰. W inwokacji utworu figuruje metafora

⁴⁸ Troparion na 20 stycznia, w. 1–3

⁴⁹ Troparion V na 24 lipca, w. 11.

⁵⁰ Święci męczennicy Eustracjusz – naczelnik Sebastii, Auksencjusz – kapłan, Eugeniusz i Orest – żołnierze, Mardariusz – cywil, zostali zamęczeni za panowania cesarza Dioklecjana (284–305) w Araurace, w Armenii. Zob. J. Schäfer, *Ökumenisches Heiligenlexikon*, https://www.heiligenlexikon.de/BiographienE/Eustratius_Auxentius_Eugen_Mardarius_Orest.html, dostęp 22 października 2020.

⁵¹ Hymn I na 13 grudnia, w. 7.

⁵² Ibid., w. 10.

⁵³ Mt. 25, 14–30.

⁵⁴ Hymn I na 13 grudnia, w. 12–13.

⁵⁵ Ibid., w. 15–16.

⁵⁶ Ibid., w. 17.

⁵⁷ Ibid., w. 21.

⁵⁸ Troparion II na 1 września, w. 7.

⁵⁹ Hymn I na 13 grudnia, w. 22–25.

⁶⁰ Ibid., w. 27. Por. wyżej, przyp. 34.

pięciostrunnej liry i pięcioramiennego lichtarza jako określenie piątki bohaterów⁶¹, które można skojarzyć z późniejszym porównaniem do panien.

W tym hymnie każdy troparion (strofka) poświęcony jest oddzielnie jednemu z pięciu męczenników, jest jakby biograficznym szkicem każdego z nich⁶². Drugi hymn o tychże świętych, monostroficzny, dotyka tematu ich znajomości kultury klasycznej (τῶν Ἑλλήνων παιδείαν)⁶³ i porzucenia jej na rzecz wiedzy o sprawach boskich, ale prostej, nieliterackiej (ταῖς τῶν ἀγραμμάτων θεηγορίας)⁶⁴, płynącej od rybaków – apostołów⁶⁵. Znowu środkiem stylistycznym jest przeciwstawienie, ten zaś kontrast – grecka *paideia* i nauczanie o Trójcy – ma ponadto bogatą tradycję w literaturze teologicznej: podobna myśl znajduje się w kontakionie Romanosa Melodosa *Na Zesłanie Ducha Świętego* (33 Maas-Trypanis), a wcześniej w pismach Teodoretta z Cyru czy Klemensa Aleksandryjskiego⁶⁶.

Większość troparionów Kasji ma podobną strukturę: wprowadzenie za pomocą jakiegoś znaku danego świętego, rozwinięcie, polegające albo na opisie cudów, albo sposobu życia, i zakończenie, które ma charakter modlitewny: albo prekacyjny – prośba o wstawiennictwo, albo laudacyjno-doksologiczny – chwała złożona Chrystusowi. Kasja jest określana „teologiem, który śpiewa”⁶⁷ – wszystkie jej troparia były przeznaczone do śpiewów liturgicznych (niektóre do dzisiaj stanowią część nabożeństw w Kościele Prawosławnym) – i rzeczywiście jej utwory przepełnione są teologią – mistyką, głęboką wiarą we wstawiennictwo świętych, wiarą w przebaczenie i wyzwolenie człowieka z upadku i grzechu. Są jej tropariony poetyckimi miniaturami przedstawiającymi świętych nie w sposób narracyjny, opisowy, jak w przypadku *exemplum* w homilii, ale w wielkim skrócie, przy oszczędnym słownictwie, za pomocą metafor i – powiedziałabym – poetycko ujętych atrybutów danych postaci. Jak na ikonie święty rozpoznawalny jest za pomocą przypisanego mu symbolu, tak u Kasji troparion jest „obrazkiem” świętego, przywołanego za pomocą najbardziej charakterystycznych dla niego znaków, zdarzeń z jego życia, cudów towarzyszących męczeńskiej śmierci. *Exemplum* nie zostało wbudowane w tekst, ale jest jakby jego pierwowzorem – Kasja powołuje się na znany powszechnie swemu audytorium przykład, znany z bardzo popularnych w średniowieczu *Żywotów świętych* i w pieśni zawiera samą istotę opowieści. Tak potraktowane *exemplum* w niczym nie pozbawia troparionu poetyckości – troparion

⁶¹ Hymn I na 13 grudnia, w. 1–2. Na temat porównania męczenników do pięciu strun – pentachordu, zob. Toulentos-Banker, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 9), s.72.

⁶² Tripolitis, op. cit., s. 16.

⁶³ Hymn II na 13 grudnia, w. 1.

⁶⁴ Ibid., w. 6.

⁶⁵ Por. ibid., w. 4.

⁶⁶ Zob. Teodoret z Cyru, *Leczenie chorób hellenizmu*, przeł. i oprac. S. Kalinkowski, Pax, Warszawa 1981; Klemens Aleksandryjski, *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, przeł. i oprac. J. Niemirska-Pliszczyńska, Pax – ATK, Warszawa 1994.

⁶⁷ Silvas, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 11), s. 27.

pozostaje modlitwą, liturgiczną pieśnią ku czci nawróconych nierządnic, ascetów i męczenników, mędrców i świętych szaleńców.

agnieszka.heszen@uj.edu.pl

ARGUMENTUM

In hac dissertatiuncula auctrix de Cassiae, monachae doctae, saeculo nono p.Ch.n. in civitate Byzantio viventis, poesi scribit. Verba docent, exempla trahunt – ea sententia in Cassiae tropariis, id est hymnis matutino aut vespere cantatis, optime illustrata est. Verbis poeticis Cassia sanctorum exempla demonstrat, qui conversionem paenitentiamque fideles docent et pro eorum salute apud Deum orare possunt.